

Ισμήνη Τριάντη

Η πανεπιστημιακή ανασκαφή στο Άκτιο της Αιτωλοακαρνανίας.
Ο ναός του Ακτίου Απόλλωνα και τα λατρευτικά αγάλματα

Το Άκτιο αναφέρει πρώτη φορά ο Θουκυδίδης στο 1ο βιβλίο της Ιστορίας του Ι, 29, 3 «*Ἐπειδὴ δ' ἐγένοντο (ενν. οι Κορίνθιοι) ἐν Ἀκτίῳ τῆς Ἀνακτορίας γῆς οὗ τὸ ἱερόν τοῦ Ἀπόλλωνός ἐστιν, ἐπὶ τῷ στόματι τοῦ ἀμπρακικοῦ κόλπου*». Η ανακτορία γη είναι η περιοχή της αποικίας του Ανακτορίου, την οποία ίδρυσαν οι Κορίνθιοι κατά το β' αποικισμό στη ΒΔ Ελλάδα, γύρω στο 630 π.Χ. Οι άποικοι λοιπόν του Ανακτορίου, που βρίσκεται στο σημερινό χωριό Άγιος Πέτρος, σε απόσταση περίπου 6 χιλιομέτρα ανατολικά, ίδρυσαν στο άκρο του κόλπου ένα ιερό για να τιμήσουν το θεό της μητρόπολης τον Απόλλωνα, ο οποίος λόγω της θέσης του ιερού στην ακτή πήρε την προσωνυμία Άκτιος.

Το Άκτιο όμως έμεινε στην ιστορία όχι ακριβώς για το ιερό του Απόλλωνα, αλλά γιατί εκεί έγινε η ναυμαχία του Ακτίου το 31 π.Χ., κατά την οποία ο Οκταβιανός/ Αύγουστος νίκησε τον Μάρκο Αντώνιο και την Κλεοπάτρα και επικράτησε ως αδιαφιλονίκητος κυρίαρχος του ρωμαϊκού κόσμου.

Δύο συγγραφείς των ρωμαϊκών χρόνων αναφέρουν ότι ο νικητής, ο Οκταβιανός, ίδρυσε τη Νικόπολη και ανοικοδόμησε μεγαλύτερο το ναό του Απόλλωνα: Ο Σουητώνιος, *Divus Augustus* 18, 2 γράφει ότι ο Αύγουστος μετά τη ναυμαχία του Ακτίου ίδρυσε τη νέα πόλη της νίκης, τη Νικόπολη και *ampliatio veteris Apollinis templo*. Η πληροφορία του επαναλαμβάνεται από τον Δίωνα Κάσιο 51, 1, 2, που αναφέρει και αυτός ότι ο Αύγουστος *τῷ τε Ἀπόλλωνι τῷ Ἀκτίῳ..... ναόν μείζω ᾠκοδόμησεν*.

Το χώρο είχε εντοπίσει ήδη ο γάλλος πρόξενος στα Γιάννενα Francois Noel Champoiseau και είχε εν μέρει ανασκάψει το ναό το 1867¹.

Ήταν μεγάλη πρόκληση λοιπόν, να εντοπιστεί ξανά ο ναός, ο οποίος εν τω μεταξύ είχε καλυφθεί με χώματα και πυκνή βλάστηση, να ερευνηθεί ο χώρος και συνάμα να εκπαιδευτούν οι φοιτητές του αρχαιολογικού τμήματος².

Το **Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων** ενέταξε την ανασκαφή στο πρόγραμμά του. Αρωγός ήταν από την αρχή η Εφορεία Αρχαιοτήτων Αιτωλοακαρνανίας. Η ανασκαφή υπό τη διεύθυνσή μου άρχισε το 2003 ως επιφανειακή έρευνα πιο πολύ, ο ναός εντοπίστηκε το 2005 και άρχισε να ανασκάπτεται το 2006. Συνεργάστηκαν από το 2006 στην ανασκαφή ο αρχιτέκτονας Γιώργος Σμύρης και ο αρχαιολόγος Νίκος Κατσικουδής, καθηγητές στο τμήμα Εικαστικών Τεχνών και Επιστημών της Τέχνης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Ο ναός έχει αποκαλυφθεί, έχει όμως ακόμα πολύ δουλειά για να ολοκληρωθεί η έρευνα γύρω απ' αυτόν και να διαμορφωθεί ο χώρος ώστε να είναι επισκέψιμος. Δυστυχώς η

¹ Ι. Τριάντη, «Ο Charles François Noël Champoiseaux στο Άκτιο» στο Κ. Ζάχος (επιμ.), *Νικόπολις Β* (2007), 49-56.

Ι. Trianti, A. Lambaki, A. Zambiti, "Das Heiligtum des Apollon in Aktion", στο F. Lang, P. Funke, L. Kolonas, E.L. Schwandner, D. Maschek (επιμ.) *AKARNANIEN. Interdisziplinäre Regionalstudien im Westen Griechenlands / Διεπιστημονικές έρευνες στην Ακαρνανία* (2013), 279-286.

² Από την αρχή συμμετείχαν οι φοιτητές και διδάκτορες πλέον, Αγγελική Λαμπάκη, Αλεξάνδρα Ζαμπίτη και Σουλβάνα Κατσαούνου, και πολλοί άλλοι. Ξεχωρίζω το Βασίλη Παπαδόπουλο, την Ειρήνη Λυρώνη, τη Μαριάννα Κούκλη, τη Ρίτα Βλαίδη, την Κάτια Πετροπούλου, τη Σοφία Κάτση, το Χρήστο Καραγιάννη, τον Άρη Σιχλιμίρη, την Κατερίνα Κωνσταντίνου που συνέχισαν να έρχονται στην ανασκαφή και μετά που τελείωσαν τις σπουδές τους.

ανασκαφική έρευνα γύρω από το ναό και στην ανατολική πλευρά του έχει σταματήσει από το 2013 λόγω έλλειψης χρημάτων και ευελπιστώ κάποια ευνοϊκότερη ώρα να ολοκληρωθεί. Έως το 2007 έτος, κατά το οποίο συνταξιοδοτήθηκα, χρηματοδοτούσε την ανασκαφή το Πανεπιστήμιο. Στη συνέχεια χορηγοί βοήθησαν να συνεχιστεί η ανασκαφή. Το Πανεπιστήμιο ενέκρινε πάλι το 2011 χρηματοδότηση 20.000 ευρώ στον συνεργάτη της ανασκαφής Νικόλαο Κατσικούδη.

Ο ναός που είναι σήμερα ορατός είναι ο ρωμαϊκός ναός, τον οποίο ανοικοδόμησε ο Οκταβιανός-Αύγουστος (**εικ. 1-2**). Στο σχέδιο του αρχιτέκτονα Γιώργου Σμύρη (**εικ. 3**), με ανοιχτό κόκκινο χρώμα έχει δηλωθεί ο ρωμαϊκός ναός, με κίτρινο η ελληνιστική φάση του και με γαλάζιο η αρχαϊκή-κλασική. Πρόκειται για ένα μακρόστενο οικοδόμημα, όπως φαίνεται πολύ καλά στην αεροφωτογραφία με drone που επιμελήθηκε ο αρχιτέκτονας Αχιλλέας Τρανουλίδης (**εικ. 4**), χτισμένο με το ρωμαϊκό τρόπο τοιχοποιίας *opus quasi Reticulatum*, δηλαδή με κυβόλιθους οι οποίοι είχαν την μπροστινή πλευρά επίπεδη και την πίσω πλευρά κωνική. Τοποθετούμενοι αυτοί οι κυβόλιθοι ο ένας πάνω στον άλλο στις παρειές του τοίχου (**εικ. 5**) σχημάτιζαν ένα είδος δικτυωτού, εξ ου και η ονομασία του από το *rete*, που σημαίνει δίχτυ. Το μεταξύ των παρειών κενό γέμιζε με χυτό υλικό από κονίαμα και μικρές πέτρες. Ο τρόπος αυτός γνωστός στη Ρώμη από το 2ο αιώνα π.Χ. εμφανίζεται στην Ελλάδα με τον Αύγουστο.

Οι διαστάσεις του ναού (**εικ. 1-3**) είναι: μήκος 24 μέτρα και 15 εκατοστά, το πλάτος του είναι 9 μέτρα και 20 εκατοστά. Έχει πρόναο τον οποίο χωρίζει από το σηκό ένας τοίχος με άνοιγμα 3,43 μέτρα. Οι τοίχοι του, πάχους 75 εκατοστών, σώζονται ως ύψος 1,75 μ. Τα άκρα των μακρών τοίχων και του εγκάρσιου τοίχου είναι χτισμένα με λιθόπλινθους μακρόστενους ύψους 10 εκατοστών. Σε επαφή με το δυτικό τοίχο στο βάθος του σηκού αποκαλύφθηκε μια κατασκευή χτισμένη με το σύστημα τοιχοποιίας, *opus testaceum*, με οπτοπλίνθους στις δύο πλευρές και χυτή τοιχοποιία στο μέσο. Η κατασκευή έχει μεγάλο πάχος 1,75 μ. και εφάπτεται πίσω στο δυτικό τοίχο, δεξιά και αριστερά στο βόρειο και νότιο τοίχο. Σε απόσταση 1,20 μέτρα από αυτή την κατασκευή είναι χτισμένο ένα ορθογώνιου βάθρο με *opus reticulatum* στο περίγραμμα και χυτή τοιχοποιία στον πυρήνα με διαστάσεις 5,15 X 2,25 μ.³ Οι κοιλότητες που έχουν ανοιχτεί είναι μάλλον μεταγενέστερες παραβιάσεις.

Στην ανατολική πλευρά του ναού μπροστά στα μακρά σκέλη του κτιρίου βρέθηκαν δύο ανεξάρτητες ρωμαϊκές βάσεις κιόνων. Το επίμηκες μακρόστενο σχήμα του κτηρίου δεν είναι συνηθισμένο για ρωμαϊκό ναό, ωστόσο, η εικόνα του ρωμαϊκού ναού, επιτεύχθηκε με την κατασκευή ενός ποδίου (**εικ. 3**). Γύρω από το κτήριο στις τρεις πλευρές, τη βόρεια, τη νότια και τη δυτική, βρέθηκε ένας διάδρομος με μεγάλες λίθινες πλάκες, ανά δύο σε κάθε σειρά που έχει πλάτος 3,20μ. Ο διάδρομος αυτός, που ανήκει στην παλιότερη φάση του ναού, χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή ενός ισχυρού αναλημματικού τοίχου σε σχήμα Γ, ο οποίος συγκρατούσε τα χώματα μιας επίχωσης και δημιουργούσε το πόδιο, το απαραίτητο στοιχείο ενός ρωμαϊκού ναού. Στην ανατολική πλευρά η πρόσβαση θα διαμορφωνόταν με κλίμακα ανόδου, όπως υποθέτουμε, γιατί έχουν βρεθεί τα δύο άκρα του πλευρικού ποδίου, και τμήματα της πλακόστρωσης, αλλά δεν έχει ολοκληρωθεί η έρευνα.

³ Οι κοιλότητες που φαίνονται στην εικόνα 2 είναι μεταγενέστερες παραβιάσεις.

Στο εσωτερικό του ναού έχουμε δύο δάπεδα τα οποία διαφέρουν υψομετρικά. Στον πρόναο και στον σηκό υπάρχει ένα δάπεδο που βρίσκεται ακριβώς στο ύψος του στερεοβάτη (με κίτρινο χρώμα στο σχέδιο της **εικ. 3**). Είναι βοτσαλωτό στρωμένο με μικρά χρωματιστά βότσαλα της θάλασσας και στο μέσον έχει, μέσα σε πλαίσιο σαν πλατιά ταινία, ένα διακοσμητικό μοτίβο με ρόμβους περιτριγυρισμένους με μεγαλύτερα βότσαλα (**εικ. 3 και 6**). Το γεγονός ότι οι εγκάρσιοι ρωμαϊκοί τοίχοι μεταξύ προνάου και σηκού πατούν πάνω στο βοτσαλωτό δάπεδο δηλώνει ότι προϋπήρχε της ρωμαϊκής ανοικοδόμησης.

Θεωρούμε λοιπόν ότι η κατασκευή του βοτσαλωτού δαπέδου αποτελεί μια από τις επεμβάσεις των Ακαρνάνων. κατασκευάστηκε δηλαδή στα ελληνιστικά χρόνια, όπως δείχνει και η σύγκρισή του με παρόμοια δάπεδα που έχουν αποκαλυφθεί σε όλη την περιοχή της Μεσογείου και χρονολογούνται το 2ο αι. π.Χ. Τότε το ιερό, σύμφωνα με επιγραφή σε αετωματική στήλη που βρέθηκε στην Ολυμπία και αποτελεί αντίγραφο μιας ίδιας που θα είχε στηθεί στο Άκτιο, έπαψε να είναι ιερό της πόλης του Ανακτορίου και έγινε ιερό του κοινού των Ακαρνάνων⁴, γιατί, όπως αναφέρεται στο ψήφισμα, οι Ανακτορείς αδυνατούσαν να διοργανώσουν τους αγώνες, τα Άκτια. Φαίνεται όμως ότι δεν είχαν πια και τη δυνατότητα να συντηρήσουν το ναό και ανέλαβαν οι Ακαρνάνες την επιδιόρθωση, όπως γράφεται σε τρία σημεία της επιγραφής. Η κατασκευή του βοτσαλωτού δαπέδου τοποθετείται λοιπόν στα χρόνια μετά το 216 π.Χ. όπου χρονολογείται από τον Christian Habicht η επιγραφή.

Στο δυτικό μέρος του σηκού υπάρχει ένα δεύτερο δάπεδο που βρίσκεται 80 εκατοστά υψηλότερα από το βοτσαλωτό (**εικ. 1**). Η διαφορά του ύψους έχει προκύψει με επίχωση που αποτελείται από τρία στρώματα από διαφορετικά χρώματα και πάνω είναι στρωμένο με λεπτές, πολύχρωμες μαρμάρινες πλάκες.

Στο μέσον περίπου του σηκού βρέθηκε ο στερεοβάτης και μια σειρά δόμων ενός τοίχου του παλιότερου κτίσματος (**εικ. 7**). Ο εγκάρσιος αυτός τοίχος, ο οποίος προϋπήρχε του βοτσαλωτού δαπέδου, χώριζε το σηκό από τον οπισθόναο του αρχαϊκού ναού. Σε ένα σημείο στο οποίο το βοτσαλωτό είχε καταστραφεί, σε μια μικρή τομή αποκαλύφθηκε η υποθεμελίωση του τοίχου με οκτώ σειρές πλακοειδείς λίθους. Δύο ακόμη εγκάρσιοι τοίχοι παρόμοιοι αποκαλύφθηκαν στη συνέχεια (**εικ. 3**): ο ένας ανάμεσα στα δύο ρωμαϊκά βάθρα στο πίσω μέρος θα ήταν ο στυλοβάτης των κιόνων του οπιθονάου. Στην ανατολική πλευρά από τον εγκάρσιο τοίχο μεταξύ προνάου και σηκού βρέθηκαν μόνο μερικές πλάκες.

Δε γνωρίζουμε τι σωζόταν από το ναό των ελληνικών χρόνων, όταν επενέβησαν οι ρωμαίοι. Εξαρχής είχαμε θεωρήσει ότι το μακρόστενο σχήμα του κτηρίου που δεν ταιριάζει σε ρωμαϊκό ναό ακολουθεί το περίγραμμα του ελληνικού ναού. Αυτό επιβεβαιώθηκε τελευταία, όταν με προσεκτικό καθαρισμό διαπιστώθηκε ότι οι ρωμαϊκοί τοίχοι πατούν ακριβώς πάνω στα αρχαϊκά θεμέλια με ενδιάμεσο στρώμα ισχυρού κονιάματος. Είναι λοιπόν βέβαιο ότι το παλιό κτήριο ισοπεδώθηκε στο ύψος των θεμελίων και πάνω σε αυτά ανοικοδομήθηκε το νέο.

Τα συγκλονιστικά ευρήματα που βρέθηκαν το 2009 ανάμεσα στα δύο ρωμαϊκά βάθρα (**εικ. 8**) είναι οι δυο μαρμάρινες κολοσσικές κεφαλές, σχεδόν ανέπαφες με το πρόσωπο προς τα πάνω

⁴ Chr. Habicht, "Eine Urkunde des Akamanischen Bundes", *Hermes* 85, 1957, 86-122.

σαν ακουμπισμένες παρά σαν να έπεσαν μετά από κάποιο φυσικό φαινόμενο, π.χ. έναν σεισμό. Μαζί τους βρέθηκαν και τμήματα από σώματα, χέρια και πόδια.

Οι κεφαλές και τα θραύσματα συμπεραίνεται από τη θέση που βρέθηκαν στο βάθος του σηκού και από το μέγεθός τους, ότι ανήκουν στα λατρευτικά αγάλματα του ναού⁵. Είναι όλα λαξευμένα σε πεντελικό μάρμαρο και όλα είναι κολοσσικού μεγέθους. Από τις δύο κεφαλές η **κεφαλή Α (εικ. 9)** έχει ύψος 47 εκ., φτάνει με το λαιμό και το έμβολο τα 74 εκ. Η κεφαλή με το λαιμό και το πάνω τμήμα του στέρνου, δουλεμένη σε χωριστό κομμάτι μαρμάρου προοριζόταν να προστεθεί σε άγαλμα. Το έμβολο είναι στρογγυλό, έχει κατακόρυφες παρειές και είναι επίπεδο και λειασμένο στο κάτω μέρος. Τέτοιου είδους έμβολα έχουν συνήθως τα ακρόλιθα αγάλματα. Η υπόθεση ότι η κεφαλή Α προέρχεται από ακρόλιθο άγαλμα ενισχύεται και από το γεγονός ότι τα μεγάλα θραύσματα που βρέθηκαν κοντά στις κεφαλές μοιάζουν να ανήκουν στο άγαλμα στο οποίο ανήκει η άλλη κεφαλή, ενώ τα άκρα χέρια που βρέθηκαν είναι περισσότερα από δύο.

Η κεφαλή Β (εικ. 10) ανήκει χωρίς αμφιβολία σε ένα άγαλμα του Απόλλωνα, του θεού στον οποίο ήταν αφιερωμένος ο ναός. Έχει ύψος 50 εκ., με το λαιμό και το έμβολο φτάνει τα 80 εκ. Και αυτό το κεφάλι θα ήταν πρόσθετο σε άγαλμα όπως δείχνει το κωνικό έμβολο στο κάτω μέρος, το οποίο θα έμπαινε σε ανάλογη κοιλότητα που θα είχε ανοιχτεί στον κορμό του αγάλματος. Ότι πρόκειται για Απόλλωνα αναγνωρίζεται από τον τύπο της κεφαλής που ανακαλεί αμέσως τύπους Απόλλωνα όπως π.χ. το αντίγραφο από ένα γνωστό άγαλμα που ήταν στημένο στην Αθήνα το δεύτερο τέταρτο του 5^{ου} αιώνα, τον Απόλλωνα του Κάσελ⁶. Ο Απόλλωνας του Ακτίου έχει περίπου το ίδιο χτένισμα και την ίδια αυστηρή δομή του προσώπου.

Στην ανασκαφή του ναού στο Άκτιο βρέθηκαν εκτός από τα δύο κεφάλια και θραύσματα από τα σώματα και τα άκρα αγαλμάτων, από τα οποία πέντε αποδίδονται στο άγαλμα του Απόλλωνα. Το πρώτο προέρχεται από τη μέση ενός ντυμένου κολοσσικού αγάλματος (**εικ. 11 αριστερά**). Έχει ύψος 83 εκ. και είναι λαξευμένο και αυτό σε πεντελικό μάρμαρο και δουλεμένο σε χωριστό κομμάτι μαρμάρου, όπως δείχνει μεγάλη στρογγυλή οπή διαμ. 5,5 εκ. και βάθ. 10 εκ. που βρίσκεται στη σπασμένη κάτω επιφάνεια. Σώζεται το δεξιό πάνω μέρος του κορμού ντυμένου με πέπλο ζωσμένο με πλατειά ζώνη πάνω από τον κόλπο.

Επίσης, ένα μεγάλο **μαρμάρινο κομμάτι από δεξιό σκέλος** ντυμένου αγάλματος (**εικ. 11 μέσον**) και ένα **τμήμα ιματίου με κατακόρυφες πτυχές** πάνω στο οποίο πέφτει ένα τριγωνικό άκρο με πλατεία αναδιπλωμένη πτυχή (**εικ. 11 δεξιά**). Στο ίδιο άγαλμα ανήκουν μάλλον ένα **ακρο δεξιο χέρι (εικ. 12 δεξιά)** που έχει μήκος ±35 εκ. και θα ήταν πρόσθετο στον πήχη αγάλματος και ένα **αριστερό χέρι από κολοσσικό άγαλμα (εικ. 12 αριστερά)** που έχει μήκος ± 73 εκ. που σώζεται από το μέσο περίπου του βραχίονα έως το κάτω μέρος του πήχη. Θα ήταν πρόσθετο και αυτό στο άγαλμα, όπως δείχνει η επίπεδη επιφάνεια στο βραχίονα που είναι δουλεμένη με βελονιές και ταινία αναθύρωσης στην περιφέρεια. Το χέρι καλύπτεται όλο από τη χειρίδα του χιτώνα με λοξές ρηχές πτυχές. Στο άγαλμα του Απόλλωνα ανήκει και **το κάτω μέρος ντυμένου αγάλματος** πάνω σε πλίνθο (**εικ. 13**), στην οποία σώζεται το αριστερό πόδι

⁵ I. Trianti, "Actium. Le Temple et les statues de culte", *Revue archéologique* 2016, 179-186.

⁶ E. Schmidt, "Der Kasseler Apollon und seine Repliken», *AntPl* V (1966).

από το μέσο της κνήμης περίπου και πτυχές ενδύματος κατακόρυφες οι οποίες υποδηλώνουν ότι είναι το αριστερό στάσιμο σκέλος. Το μετατάρσιο καλύπτεται από πτυχές του ενδύματος, ενώ οι κατακόρυφες χοντρές, κυλινδρικές πτυχές χωρίζουν με μια πολύ πλατιά πτυχή που προκαλείται από το άνετο δεξιό σκέλος.

Από τα δύο κεφάλια και τα κομμάτια που βρέθηκαν στην ανασκαφή δεν προκύπτει ως τώρα, ότι στο ναό του Απόλλωνα στο Άκτιο τα λατρευτικά αγάλματα ήταν τρία δηλαδή η Απολλώνια τριάδα. Η κεφαλή Α (**εικ. 9**) παρουσιάζει μια κόμμωση παλιομοδίτικη, με δυο πλεξούδες που ξεκινούν από τον αυχένα και δένονται μπροστά. Τέτοιου είδους κόμμωση συναντιέται από τα χρόνια του αυστηρού ρυθμού, την ξαναβρίσκουμε σε έργα όπως η κεφαλή της Βραυρωνίας Άρτεμης από την Ακρόπολη⁷ του γ' τετάρτου του 4ου αιώνα και σε νεώτερα, όπως η Άρτεμη από τη Δήλο στο Εθνικό Μουσείο του 200 περίπου π.Χ.⁸ Η διάρθρωση των βοστρύχων στην κεφαλή Α και κυρίως οι κοντοί μπροστινοί βόστρυχοι που δεν έχουν συνήθως τα γυναικεία αγάλματα κάνουν πιθανή την υπόθεση να είναι ανδρική και να εικονίζει και αυτή τον Απόλλωνα. Αν και η κεφαλή Α απεικονίζει τον Απόλλωνα, τότε έχουμε δυο λατρευτικά αγάλματα του θεού μέσα στο ναό. Αυτό δεν είναι ασυνήθιστο. Ενδεικτικό παράδειγμα είναι τα τέσσερα ακρόλιθα λατρευτικά αγάλματα της Άρτεμης στη Βραώνα, που έχει δημοσιεύσει ο Γιώργος Δεσπίνης⁹. Η συνύπαρξη λατρευτικών αγαλμάτων της ίδιας θεότητας στον ίδιο ναό δεν έχει αναγκαία προϋπόθεση την αφιέρωσή τους την ίδια εποχή, ούτε να είχαν το ίδιο μέγεθος, ούτε να ήταν από το ίδιο υλικό.

Ότι τα δύο κεφάλια έχουν διαφορετική αντίληψη είναι νομίζω φανερό (**εικ. 9 και 10**). Στην κεφαλή Α διακρίνεται μια αβρότητα στο πλάσιμο, τόσο στην απόδοση των μαλλιών όσο και στο πρόσωπο, ενώ η κεφαλή Β έχει πιο αυστηρή δομή, με σκληρά χαρακτηριστικά. Η σύγκριση των δύο κεφαλών δείχνει και μια διαφορετική χρονολόγηση.

Η κεφαλή Α (**εικ. 9**) βρίσκω ότι παρουσιάζει κοινά στοιχεία με την κεφαλή του Απόλλωνα Πυθίου της Γόρτυνας¹⁰, η οποία προέρχεται επίσης από ακρόλιθο άγαλμα και είναι, σε δεύτερη χρήση, ενσωματωμένη στο άγαλμα του κιθαρωδού Απόλλωνα, η οποία χρονολογείται στο τρίτο τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. Νομίζω ότι η κεφαλή του Ακτίου είναι λίγο νεώτερη και ανήκει μάλλον σε ακρόλιθο λατρευτικό άγαλμα των Ακαρνάνων του τέλους του 2ου ή των αρχών του 1ου αι. π.Χ.

Η κεφαλή Β (**εικ. 11**) διαφέρει κυρίως στην απόδοση των βοστρύχων που πλαισιώνουν το πρόσωπο, οι οποίοι χωρίζονται με βαθιές αυλακίες, είναι κάπως άκαμπτοι και μοιάζουν με τους αντίστοιχους π.χ. στις κεφαλές των Καρυατίδων από την έπαυλη του Αδριανού στο Τινόλι¹¹. Βέβαια, και η σχέση του με την κεφαλή της κολοσσικής γυναίκας, ίσως Μούσας στο

⁷ G. Despinis, "Neues zu einem alten Fund", *AM* 109, 1994, 173-198 και Γ. Δεσπίνης, «Πραξιτέλης και Υιοί. Νέα ευρήματα, νέες προσπάθειες προσέγγισης», στο Ν. Καλτσάς- Γ. Δεσπίνης (επιμ.) ΠΡΑΞΙΤΕΛΗΣ (2007) 62-67.

⁸ Ν. Καλτσάς, *Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Τα γλυπτά* (2001), 294, αρ. 616

⁹ Γ. Δεσπίνης, *Άρτεμης Βραυρωνία. Λατρευτικά αγάλματα και αναθήματα από τα ιερά της Θεάς στη Βραυρόνα και την Ακρόπολη της Αθήνας* (2010), 23-26.

¹⁰ I. Romeo-E.C. Portale, *Gortyna III. Le Sculture* no 1. (1998)

¹¹ E. E. Schmidt, "Die Kopien der Erechtheionkoren", *AntPl* XIII (1973) 20 -Κόρη 2236.

Λούβρο¹², από το Θέατρο του Πομπήιου που χτίστηκε στη Ρώμη το 55 π.Χ. δεν είναι αμελητέα.

Το άγαλμα του Απόλλωνα με βάση τα κομμάτια που του αποδόθηκαν ανήκει σε έναν συγκεκριμένο τύπο, τον τύπο του Παλατινού Απόλλωνα, όπως θα δούμε παρακάτω. Γνωρίζουμε από τον Προπέρτιο, ρωμαίο ποιητή που έζησε στα χρόνια του Αυγούστου, ότι στις 9 Οκτωβρίου του 28 π.Χ. ο Αύγουστος εγκαινίασε στη Ρώμη το ναό του Απόλλωνα στο Παλατίνο. Στο ναό αυτό, όπως μαρτυρεί ο Πλίνιος, τα λατρευτικά αγάλματα ήταν τρία: Ο Απόλλωνας, η Λητώ, και η Άρτεμη και προέρχονταν από λεηλασία κάποιου ελληνικού χώρου, γιατί τα αποδίδει σε τρεις πολύ γνωστούς Έλληνες γλύπτες του 4^{ου} αι. π.Χ. Ο Απόλλωνας ήταν έργο του Σκόπα, η Λητώ έργο του Κηφισόδοτου του νεώτερου και η Άρτεμη έργο του Τιμόθεου. Η Απολλώνια τριάδα του Παλατινού αναγνωρίστηκε από τον ιταλό αρχαιολόγο Giovanni Rizzo σε μια βάση που βρέθηκε στο Sorrento (**εικ. 14**) και χρονολογείται στα ύστερα χρόνια του Αυγούστου ή την εποχή του Τιβερίου¹³. Η βάση έχει, στις τέσσερις πλευρές της, ανάγλυφες παραστάσεις, στις οποίες απεικονίζονται θεότητες που λατρεύονταν σε ναούς που είχε ιδρύσει στη Ρώμη ο Αύγουστος, όπως του Mars Ultor, της Magna Mater και της Vesta. Υποστήριξε λοιπόν ο Rizzo ότι και η Απολλώνια τριάδα που κοσμούσε τη μία στενή πλευρά της βάσης, θα απεικόνιζε τα λατρευτικά αγάλματα του ναού του Απόλλωνα στο Παλατίνο λόφο. Η ταύτιση αυτή δεν έχει αμφισβητηθεί. Ο Απόλλωνας στη βάση του Sorrento είναι στο μέσο του συντάγματος και έχει στα δεξιά του την Άρτεμη και αριστερά του τη Λητώ. Μπροστά της μια μισοκαθισμένη μορφή έχει ερμηνευθεί ως η Σίβυλλα. Ο Απόλλωνας, με έναν τρίποδα πίσω του, εικονίζεται κιθαρωδός. Πατάει στο αριστερό του πόδι και έχει λυγισμένο στο πλάι το δεξιό. Φοράει ένα πέπλο ζωσμένο στη μέση και ένα ιμάτιο που είναι πιασμένο στους ώμους και πέφτει πίσω στη ράχη. Με το αριστερό χέρι κρατάει την κιθάρα. Ο κιθαρωδός θεός στο ανάγλυφο της βάσης του Sorrento (**εικ. 14**) παρουσιάζει το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό, που έχει και το θραύσμα του κορμού του Ακτίου (**εικ. 11 αριστερά**), το απόπτυγμα του πέπλου σχηματίζει έναν κόλπο, μια ομάδα πτυχών δηλαδή στη μέση, πάνω από τον οποίο περνάει και δένεται η πλατιά ζώνη. Η ιδιόρρυθμη αυτή απόδοση απαντά εκτός από τη βάση του Sorrento σε έξη αγάλματα, τα οποία αντιγράφουν ή παραλλάσσουν τον ίδιο τύπο¹⁴. Έχουν ανέκαθεν συζητηθεί σε σχέση με τον Απόλλωνα του Παλατινού και βλέπουμε ότι συσχετίζονται και με τα κομμάτια του Ακτίου. Όλα τα αντίγραφα έχουν βρεθεί στην Ιταλία και έχουν διαφορετικά μεγέθη. Κανένα από αυτά δεν έχει κεφάλι¹⁵, ενώ και στη βάση του Sorrento οι τρεις μορφές έχουν σπασμένα τα κεφάλια τους.

¹² F. Coarelli, "Complesso Pompeiano del Campo Marzio e la sua decorazione scultorea", *RendPontAcc* 44, 1971/72, 99 ff. M. Fuchs, "Eine Musengruppe aus dem Pompeius-Theater", *RM* 89, 1982, 74-77.

¹³ G. Rizzo, *La base di Augusto* (1933), 51-76

¹⁴ L. Jones Roccas, "Apollo Palatinus: The Augustan Apollo on the Sorrento Base", *AJA* 93, 1989, 576-579 και 587-588.

¹⁵ Το κολοσσικό άγαλμα του Απόλλωνα Borghese είχε αποκατασταθεί με ένα κεφάλι, το οποίο δεν του ανήκε και τώρα έχει απομακρυνθεί.

Με βάση λοιπόν τα παραπάνω το άγαλμα του Απόλλωνα του Ακτίου στο οποίο θα ανήκε η κεφαλή Β (**εικ. 10**) θα ήταν ένας όρθιος κιθαρωδός του ίδιου τύπου με τον Απόλλωνα του Παλατίνου. Η ταύτιση βασίζεται τόσο στο θραύσμα του κορμού με το διπλά ζωσμένο πέπλο, όσο και στα υπόλοιπα κομμάτια που σχετίζονται άνετα με τον τύπο όπως παραδίδεται στη βάση του Σορέντο και στα άλλα αντίγραφα που σώζονται. Άρα ο ίδιος τύπος λατρευτικού αγάλματος του Απόλλωνα ήταν ανιδρυμένος στο ναό του Απόλλωνα στο Παλατίνο στη Ρώμη και στο ναό του Απόλλωνα στο Άκτιο και τώρα γνωρίζουμε και την κεφαλή του. Η υστεροελληνιστική κεφαλή Α (**εικ. 9**) θα ανήκε πιθανώς στο ακρόλιθο άγαλμα του ελληνιστικού ναού των Ακαρνάνων. Τα δύο αγάλματα θα συνυπήρχαν στο ναό ως τα χρόνια της καταστροφής του, όπως δηλώνει η ανεύρεσή τους πλάι-πλάι στο βάθος του σηκού (**εικ. 8**).

Ο Οκταβιανός Αύγουστος ανοικοδόμησε το ναό του Ακτίου Απόλλωνα για να ευχαριστήσει το θεό, ο οποίος παρενέβη υπέρ του κατά τη ναυμαχία. Συνάμα, συνέδεσε τον εαυτό του με την ιστορία ενός ιερού σεβαστού στην ευρύτερη περιοχή. Ο σκοπός του ήταν να επιβληθεί ως συνεχιστής της μακρόχρονης λατρείας του Απόλλωνα.